

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ՌՈՄԱՆՈՍ ՄԵԼԻՔԵԱՆ
ԲՆՈՐԴԸ ՅՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ**

«Ռոմանոս Մելիքեանը մեր երաժշտութեան Տէրեանն է... Երկուսն էլ բացարձակ հայ են իրենց տխրութեամբ ու ժպիտով, իրենց մտորումներով ու իտէալներով, իրենց ստեղծած արուեստային աշխարհի ողջ մթնոլորտով ու ներքին էութեամբ»:

Մ. Սարեան

Հայ երաժշտարուեստի նուիրեալների աստղաբոյլը չի կարելի պատկերացնել առանց Ռոմանոս Մելիքեանի: Նրա երգերն ու ռոմանսները բացառիկ նշանակութիւն են ունեցել հայ երաժշտական մշակոյթի զարգացման գործում: Եթէ կեանքում նա մեծ եռանդի տէր, աշխատանքի նուիրեալ ու մաքառող անձնաւորութիւն էր, ապա ստեղծագործական տիրոյթում բացառիկ լիրիկ էր, Ա. Իսահակեանի բնորոշմամբ՝ «ամենալիրիկականը հայ երգահաններից»: Նա իր մտքի թռիչքով, երաժշտական բարձր մշակոյթով օժանդակել ու թեւեր է տուել բազմաթիւ արուեստագէտների: Պատահական չէ, որ նրա մասին յուշերը այդքան ջերմ են ու սրտառուչ: Յուշագիրներից շատերը՝ Ա. Իսահակեանը, Ս. Զօրեանը, Գ. Սարեանը, Գ. Լեւոնեանը, Ա. Մանուկեանը, Մ. Նունեանը եւ ուրիշներ, կենսագրական մանրամասներ են նրբագծել մեծ երգահանի մասին, ներկայացրել նրա մարդկային եւ հասարակական գործունէութեան մանրամասներ:

Յօդուածում այդ կենսապատումից քաղաբերել ենք որոշ դրուագներ, իմաստախօսութիւններ, որոնք կարող են առաւել ամբողջական դարձնել Ռ. Մելիքեան արուեստագէտի յուշ-դիմանկարը, որն այսօր էլ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում: Անդրադարձել ենք նաեւ յուշագրական բնագրերի լեզուական-կառուցուածքային որոշ առանձնայատկութիւններին:

Ռ. Մելիքեանի կենսագրական ուրուագծեր

Ռ. Մելիքեանը ծնուել է 1883 թ. հիւսիսային Կովկասի՝ գինեւէտ այգիներով յայտնի Ղզլար փոքրիկ ու գեղատեսիլ քաղաքում. բնակչութեան մեծ մասը հայեր էին, որոնք զբաղւում էին գինեգործութեամբ: Երաժշտութեան մեծ սիրահար հայրը յաճախ էր երգում հայկական ժողովրդական երգեր, որոնք պատանու հոգում անջնջելի տպաւորութիւններ են թողնում եւ աննկատելիօրէն սէր ու հետաքրքրութիւն հիւսում դէպի երաժշտութիւնը:

1900 թ. հայրենի քաղաքում կայանում է Ռոմանոսի անդրանիկ համերգը, որ կազմակերպել էին տեղի հայերը, այդ թւում՝ քաղաքի՝ ամռանը ծնողների յարկի տակ հաւաքուած ուսանողները:

Ռ. Մելիքեանը Նոր Նախիջեանի թեմական դպրոցում աշակերտում է Գէորգ Զորէքչեանին, որը եւ քաջալերում է կոմպոզիտորի ստեղծագործական առաջին քայլերը: Զորէքչեան սարկաւազը¹ յաճախ էր հիւրընկալում իր աշակերտներին, հպարտանում նրանցով՝ համոզուած, որ նրանք լինելու են իր գործի արժանի հետեւորդները: Մելիքեանը մեծ երախտագիտութեամբ էր յիշում ուսուցչին: Շուտով նշանակւում է Ս. Գէորգ եկեղեցու երգչախմբի ղեկավար: Ռոմանոսի կեանքի այս շրջանի մասին ուշագրաւ յուշեր է պատմում նրա մտերիմ ընկեր Ազատ Մանուկեանը. «Ինձ մօտեցաւ մի նիհար, երկար բոյով պատանի, ամառային աշակերտական բլուզը հագին, գլխին աշակերտական գլխարկ կակարդով, ձեռքը մեկնեց ինձ եւ ասաց՝ Ռոմանոս Մելիքեան. խնդրեմ ծանօթանանք... Ռոմանոսը սիրում էր խօսել հայ երաժշտութեան... մասին: Պիտի գնամ սովորեմ, պիտի ծանօթանամ Եկմալեանի եւ Կարա-Մուրզայի հետ: Ասում են՝ շատ հետաքրքիր մարդ է: Ա՛յ, մարդը այդպէս կը լինի. ամէն տեղ քառաձայն խումբ է պատրաստում, է՛լ գիւղ, է՛լ քաղաք չի թողնում: Ազա՛տ, մենք էլ այդպէս պէտք է անենք, հայկական երաժշտութիւնը տարածենք»²: Առհասարակ նա լաւատես էր հարազատ ժողովրդի ապագայի հանդէպ. «Հայ ժողովուրդը մեղուի պէս աշխատում էր, ջանք չէր խնայում՝ դարաւոր վէրքերը բուժելու, ամոքելու, նորը կառուցելու համար»³:

1902 թ. Ռոմանոսն աւարտում է Նոր Նախիջեանի թեմական դպրոցը եւ ընդունւում Ռոստովի երաժշտական ուսումնարան:

Ուսումը շարունակում է Մոսկուայում, մասնաւոր դասեր առնում յայտնի կոմպոզիտորների մօտ: Այստեղ էլ ծանօթանում է Ա. Մյասնիկեանի ու Վ. Տէրեանի հետ: Մէկ տարի աշխատում է երաժշտական դպրոցում, այնուհետեւ Լազարեան ճեմարանում՝ ղեկավարելով նաեւ եկեղեցական երգչախումբը: Այս շրջանում ձեւաւորւում են Մելիքեանի գեղագիտական հայեացքները: Հետաքրքրութիւնների կենտրոնում է յայտնւում ազգային երգ-երաժշտութիւնը: Իր առաջին ազգային երգերը Մելիքեանը գրում է Տէրեանի խօսքերով. դրանք էին «Աշնան երգ» ռոմանսը եւ «Սօնէթ» մելոդեկլամացիան: Ռ. Մելիքեան-Վ. Տէրեան մտերմութիւնը պատահական չէր: Երկուսի աշխարհում էլ գերիշխում էին էլեգիական մոտիւնները, միայնութեան տրամագրութիւնները: Ռ. Մելիքեանին յուզում էին Վ. Տէրեանի թախծոտ ու հոգեպարար տողերը, որոնց երգահանը եզակի մեկնութեամբ նոր ծնունդ էր տալիս՝ երկնելով քնարական նուրբ մեղեդիներ:

1907-1908 թթ. նիւթական ծանր պայմանները եւ առողջական վիճակը ստիպում են Ռ. Մելիքեանին ընդհատել ուսումը եւ վերադառնալ Նոր Նախիջեան, ապա փոխադրուել Թիֆլիս, որը միանգամայն նոր գոյներով է դիմաւորում երգահանին: Այստեղ նա զբաղւում է մանկավարժական գործունէութեամբ, հանդիպումներ ունենում հայ մտաւորական աշխարհի ներկայացուցիչների հետ, կազմակերպում երաժշտագէտների մի խմբակ՝ «Երաժշտական լիկա» անունով: Խմբակի ծնունդը ողջունում է Ամենայն հայոց բանաստեղծը: Անմոռանալի էին նրանց հանդիպումները՝ ծիծաղաշարժ դրուագներով լի⁴: Թումանեանը նոյնիսկ կատակով ցանկութիւն է յայտնում ընդունուելու երաժշտա-

¹ Հոգեւոր գործունէութեան արշալոյսին հայրենի ֆաղափում երիտասարդ սարկաւազը մանկավարժական բեղուն գործունէութեանը զուգընթաց զբաղուել է ստեղծագործական աշխատանքով, եղել երաժշտութեան ուսուցիչ: Ժամանակակիցների վկայութեամբ ունեցել է «բազմաթիւ հետիմնակոթիւններ»՝ երկեր: Տե՛ս **Գէորգ Եպիսկոպոս Զորէքչեան**, ֆառոգներ եւ ելոյթներ, էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2013, էջ 6:

² **Գ. Գյոդակեան**, Ռոմանոս Մելիքեան. կեանքը եւ ստեղծագործութիւնը, Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1960, էջ 10-11:

³ **Ռ. Մելիքեան**, յօդուածներ, նամակներ յուշեր, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977, էջ 124:

⁴ «Երեկոն անցաւ աշխոյժ: Յովհաննէսը եւ Ռոմանոսը կուտակել էին իրենց առկախօսութեան ամբարը ծիծաղաշարժ էպիգրոֆներով: Յովհաննէսը թէ՛ Ռոմանոս, ձեր լիկայի անդամները ֆանի՛ հարիւրի են հասնում:

կան այդ խմբակը՝ ստանալով Ռ. Մելիքեանի օրհնութիւնը: Այցելելով Դսեղ՝ երգահանը Յ. Թումանեանի⁵ հետ շրջել է Լոռուայ աշխարհում, այնտեղից ոտքով հասել Դիլիջան եւ ժողովրդական երգեր ժողովել:

1910-1914 թթ. Ռ. Մելիքեանը շարունակում է իր երաժշտական կրթութիւնը Փեթերսպուրկի կոնսերվատորիայում, կատարելագործում երաժշտական արուեստի մէջ, ապրում ստեղծագործական բուռն կեանքով:

1915 թ. վերադառնում է Թիֆլիս: Այստեղ նա կապ է հաստատում Հայոց երաժշտական ընկերութեան հետ եւ մասնակցում նրա աշխատանքներին:

Ռ. Մելիքեանի կեանքում կարեւոր իրադարձութիւն եղաւ ուղեւորութիւնը դէպի Վան, ուր տառապեալ հայութեանը օգնութիւն ցոյց տուող պատգամաբերների հետ այնտեղ գործուղուեց 1915 թ. Դեկտեմբերից, որտեղից ուղարկուած նամակներում, յուշագրական էջերում երեւում են կեանքի իրական պատկերներն ու հոգեկան տխուր ապրումները: Այդ պայմաններում նա կարողացել է Վասպուրականի ժողերգեր հաւաքել: Տալիս էր մի քանի հարց կալի, խոտհարքի, հողը վարելու, հարսանիքի, մկրտութեան մասին, եւ պատմողը վերջիշելով աննկատելիօրէն սկսում էր երգել: Ռոմանոսը կրկնում էր լսածը, ձայնագրում, ապա ինքը երգում:

Այստեղ նա հանդիպել է Յ. Թումանեանի որդուն՝ Արտաւազդին, որը պատմել է, որ Վանն արդէն երեք հազարի հասնող բնակչութիւն ունի, ստեղծուել է երեք որբանոց, կայ հացի փուռ, նոյնիսկ դպրոց որբերի համար: Այստեղից Ռ. Մելիքեանը մեկնել է Պիթլիս, Խնուս, էրզրում:

Ռոմանոս Մելիքեանի անունը կապում է Երեւանում կոնսերվատորիայի ստեղծման եւ պետական օպերան կազմակերպելու հետ:

Ռոմանոս Մելիքեանին նուիրուած յուշերի լեզուական-կառուցուածքային որոշ առանձնայատկութիւններ

Մեծանուն երաժշտագէտի մասին ժամանակակիցները յուշագրական զգալի նիւթեր են ստեղծել, որոնք լոյս են սփռում նրա կեանքի այս կամ այն ժամանակահատուածի կամ դրուագի վրայ՝ ամբողջացնելով կոմպոզիտորի կենսապատումը: Սոյն յօդուածի վերջնարդիւնքը, սակայն, փոքր-ինչ այլ է. մեր խնդիրն է տալ կոմպոզիտորի ընդհանուր կենսապատումը՝ ընդամին վեր հանելով յուշերի՝ որպէս գեղարուեստական վաւերագրութեան ժանրի կառուցուածքային բնութագրիչներն ու լեզուական հիմքերը:

Յուշ-դիմանկարները սովորաբար սկսում են առաջին անգամ տեսայ/հանդիպեցի/ձանօթացայ քերականական կառուցներով: Ուշագրաւ է, որ յուշագիրները քանիցս առիթ են ունեցել շփուելու եւ հաղորդակցուելու կոմպոզիտորի հետ, սակայն որոշակի օրինաչափութեամբ գրեթէ բոլորն էլ յուշերը շարադրում են՝ մատնանշելով եւ ընդգծելով առաջին եւ վերջին հանդիպումը: Բնագրի սկզբնամասում յուշագիր-հեղինակները կերպարագծում են Ռ. Մելիքեանի դիմանկարը՝ արտաքին բարեմասնութիւնների

-Դա լիկայի գաղտնիքն է. մենք իրաւումբ չունենք յայտնելու մեր թուի մասին որեւէ մէկին.-պաթոսով ասաց Ռոմանոսը:
- Բա չէ՞ք կարող ինձ եւս անդամագրել ձեր լիկային:
- Ինչո՞ւ չէ.- ասաց Ռոմանոսը.- պայմանով, որ ինձ մօտ կամ երաժշտութիւն սովորես, կամ դրա փոխարէն մեզ համար ամիսը երկու մանկական բանաստեղծութիւն գրես» (Ա. Մանուկեան, 133):
⁵ Ռ. Մելիքեանը բաական մտերմութիւն է ունեցել նաեւ Յ. Թումանեանի դստեր՝ գրականագէտ Նուարդ Թումանեանի հետ:

հաշուառումով՝ երբեմն առանձնացնելով նրա աչքերը, ձայնը, շարժումները, կեցուածքը. «Ես Ռոմանոսին առաջին անգամ տեսել եմ 1904 թուին: Առաջին վայրկեանից նա գրաւեց ինձ. հրաշալի խօսակից էր՝ սրամիտ, հմայիչ իր ձայնով, բանաստեղծական շարժ ու ձեւերով, բարձրահասակ, գեղեցիկ, ճոխ մազերով»⁶ (Ա. Իսահակեան): «Առաջին անգամ Ռոմանոսին հանդիպեցի 1908 թուականին, երբ նա եկել էր Թիֆլիս ու Յովնանեան դպրոցում երաժշտութեան դասեր ստանձնել» (Մ. Նունեան, 145): Առաջին անգամ այդ տաղանդաւոր մարդու հետ ես ծանօթացայ 1930 թուականի գարնանը՝ մայիս ամսին» (Ա. Փալանջեան, 196): «Աւա՛ղ, այդ վերջին տեսնելն էր. երբ հայրենիք վերադարձայ 1936 թ., սիրելի Ռոմանոսը չկար ընկերներիս մէջ» (Ա. Իսահակեան, 91):

Յուշագիրներն առանձնակի սիրով կերպարագծում են բնորդի դիմանկարը՝ արտաքին նկարագրին հիւսելով բնաւորութեան որոշակի գծեր. «Նրա պարթեւ հասակը, համակրելի դէմքը, սիրալիւր վարմունքը գրաւեցին ուշագրութիւնս» (192):

Ժանրի բնութագրական ցուցիչներից է հասկացոյթների գործածութիւնը: Ժամանակակից ճանաչողական լեզուաբանութեան հիմնահարցերից մէկը տիպաբանական հասկացոյթների իրացումն է: Հասկացոյթը մտքի կառուցուածքային միաւոր է, որ ամբողջութեամբ է ուսումնասիրուող յուշագրութեան լեզուատիրոջ թում:

Այս առումով յուշերում ուշագրաւ է ծանօթութիւն, տպաւորութիւն եւ յիշողութիւն հասկացոյթների գործածութիւնը. «Իմ ծանօթութիւնը Ռոմանոս Մելիքեանի հետ» (Ա. Մանուկեան, 127): «Առաջին տպաւորութիւնը, որ ստանում էինք Ռոմանոսից, այն էր, որ այդ մարդը արտիստ էր բառի ամենալաւ եւ ամենալայն մտքով» (92): «Իրար հետեւից երեւան են գալիս յիշողութիւնները: Դրանք այնքա՛ն շատ են եւ այնքա՛ն բազմազան» (115):

Գեղարուեստական-վաւերագրական պատումն ինքնին դէպքերի մի ամբողջական շղթայ է: Այդ դէպքերը փոխկապակցուած են եւ կարող են յաջորդել միմեանց: Այստեղ մեծ է հեղինակի՝ մի դէպքը միւսից բխեցնելու մղումը, որտեղ երեւում է անցեալի եւ ներկայի բաժանման կէտը: Յիշել ըստ էութեան նշանակում է «անցեալ ունենալ» եւ ենթագրում է մտապահել ու մտաբերել որոշ բաներ: Յուշ-դիմանկարներում հետաքրքրական է յիշում եմ (միտս են գալիս) եւ չեմ մոռանում բայաձեւերի յաճախակի կիրառութիւնը, որը յատուկ է յուշագրութեան լեզուին: Անկատար ներկայի առաջին դէմքի բայաձեւերով հեղինակները փորձել են անցեալի անմոռանալի յուշերի արժէքը ցոյց տալ իբրեւ մշտակայ ներկայ իրողութիւն. «Յիշում եմ նրա ձեռքերը, որոնք երբեք հանգիստ չունէին: Յիշում եմ նրա աչքերը՝ կենդանի, սեւ, խորքում ծիծաղի անմար կրակով» (114):

«Յիշում եմ՝ ինչպէս մի անգամ հագուստներ նուիրեց միջոցներից զուրկ մի ուսուցչի՝ ասելով, թէ այդ բոլորն ուրիշն է ուղարկել իր ձեռքով, որպէսզի մարդը չճնշուի բարոյապէս: Յիշում եմ՝ ինչպէս կազմեց Աթաբեկ Խնկոյեանի ոտանաւորների եւ հէքեաթների ժողովածուները՝ դրանցից շատերը արտագրելով իր գեղեցիկ ձեռագրով, որովհետեւ խեղճ Խնկոյեանն այդ ժամանակ տառապում էր ծանր մի գլխացաւով եւ աշխատել չէր կարողանում» (100):

«Զեմ մոռանում 1935 թ. մարտի 24-ը» (137): «Այժմ էլ վառ կերպով յիշում եմ Ռոմանոսին՝ խմբի առաջ կանգնած, թեւերը տարածած, լուռ, գունատ» (148):

⁶ Ա. Մելիքեան, յօդուածներ, նամակներ, յուշեր, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977, էջ 89: Մնացեալ դէպքերում փակագծում կը նշուի սոյն աղբիւրի էջը:

Ակտիւ գործածութիւն ունի նաեւ այսօրուայ պէս յիշում եմ կառուցքը. «Այսօրուայ պէս յիշում եմ՝ նա եւ դաշնակահար Տէր-Դաւթեանը, միմեանց հետ ասես մրցման ելած, սկսեցին նուագել» (195):

Յուշերի կառուցուածքային միաւոր է մի անգամ («չկրկնուող մի գործողութիւն»), ամէն անգամ («միշտ, շարունակ»), վերջին անգամ («աւարտուող գործողութիւն») ժամանակային արտայայտութիւնները. «Մի անգամ կրասնողարից մեկնում էի Արմաւիր՝ այնտեղ բնակուող քրոջս տեսնելու» (193): «Ամէն անգամ, երբ ես գնում էի Հայաստան, Ռոմանոսին տեսնում էի երիտասարդ երաժիշտներով շրջապատուած» (195): «Վերջին անգամ նա գիւղերն ուսումնասիրելու գնաց մահուանից մէկ-երկու ամիս առաջ» (98):

Յուշագրական պատումը ոճաւորելու, առաւել ամբողջական ներկայացնելու եւ ներգործուն դարձնելու համար յաճախ խօսքը լրացւում է մեծերի, գրական տարբեր հերոսների մտքերով. «Ռոմանոսը շատ էր հաւանում Դանիէլ Վարուժանի այն խօսքը, թէ «լոկ համոզումս է, որ պէտք է ժայռին զարնել, ջախջախել քնարը, երբ ան մեծ չէ»⁷» (139): Յուշագրական արձակում յաճախ քաղաբերում են առած-ասացուածքներ, թեւաւոր խօսքեր. օրինակներ՝ «Թուրքական առածն ասում է՝ «Բեղուանգ՝ դա բի ունգ՝ դրո»-«Անգոյնն էլ մի գոյն է»» (152): «Թող կոյրերի աչքերը զօրութիւն ստանան» (125):

Կառուցուածքային հնար է նամակի կամ բացիկի՝ որպէս երկխօսութեան իւրայատուկ տեսակների գործածութիւնը գեղարուեստական վաւերագրութեան բնագրում (նամակը՝ օրագրութեան մէջ, բացիկը՝ յուշագրութեան մէջ): Նամակը եւ բացիկը լրացնում, ամբողջացնում են խօսքաշարը, ի յայտ են բերում հեղինակի լեզուամտածողութիւնը, ցուցադրում յուշագրութեան պատկերաւորութիւնը: Յու. Աւետիսեանը նշում է, որ պատկերաւորման ու արտայայտչական միջոցները, որոնք ինքնաբերաբար եւ անկեղծ մղումով յայտնւում են նամակներում, լեզուն դարձնում են տպաւորիչ ու բանաստեղծական⁸:

Նամակները, գործածուելով գեղարուեստական վաւերագրութեան լեզուական տիրոյթում, դառնում են այդ ժանրի կառուցուածքային տարրեր: Ռ. Մելիքեանին նուիրւած յուշերում յաճախ են մէջբերում նամակից կամ բացիկից հատուածներ, օրինակ՝ «Սիրելի՛ Գեղամ, անշափ շնորհակալ կլինէի, եթէ Դուք աշակցէիք ինձ. պէտք են պատկերաւոր եւ ճաշակով բանաստեղծութիւններ աշխատանքի, շինարարութեան շուրջ: Խնդրում եմ՝ ուղարկէք մի քանի հատ Ձեր ձեռագիր աշխատութիւններից: Ձեր երկու գրուածքների՝ «Լինէի, հով լինէի» եւ «Ժամացոյցը», էսքիզներ արդէն արել եմ, բայց դեռ չեմ մշակել: Սպասում եմ» (68):

Բնագրային այսպիսի դրսեւորումները տեքստի ոճաբանութեան մէջ անուանում են տեքստը տեքստում, որի դէպքում գործ ենք ունենում միջտեքստային առնչութիւնների հետ⁹: Տուեալ դէպքում նամակը գեղարուեստական վաւերագրութեան մէջ ունի գեղարուեստական ամբողջական համակարգի նշանակութիւն եւ որպէս լեզուական որակ՝ ընկալում է բնագրի լեզուաոճական յատկանիշներով:

Յուշերում նկարագրական խօսքը հեղինակները հիւսում են՝ կիրառելով լեզուաոճական այնպիսի յատուկ հնարներ, որոնք ձեւաւորում են յուշագրական տեքստի դի-

⁷ Գ. Վարուժանի՝ 1908-ին Գ. Լեւոնեանին գրած նամակից է: Տե՛ս Գ. Վարուժան, Նամականի, Երեւան, «Հայաստան» հրատ., 1965, էջ 127:

⁸ Յու. Աւետիսեան, Արեւմտահայ բանաստեղծութեան լեզուն, Երեւան, ԵՊՀ հրատ., 2002, էջ 211:

⁹ А. Горшков, Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика, Москва, 2006, էջ 85:

մապատկերային միջուկը: Այս տեսանկյունից կարող ենք առանձնացնել կառուցուածքային միաւորներ, բառաշերտեր, որոնք ընդգծում են՝ ա. բնորդի արտաքին յատկանիշները, բ. գործողութիւններն ու արարքները, գ. ուղղակի կամ անուղղակի խօսքը եւ այլն:

Այս առումով բնագրում առանձնանում են բառափնջեր, որոնք բնութագրում են Ռոմանոս Մելիքեանին: Ակտիւ են բարդ բառերի սէր վերջնաբաղադրիչով կազմութիւնները՝ հայասէր (154), զուցասէր (90), կենսասէր (90), երաժշտասէր (131), կատակասէր (144), աղանասէր (172) եւ այլն: Կան բնութագրական արտայայտութիւններ եւ շրջաստութիւններ. «Ի դէպ ասեմ, որ Ռոմանոսին ես «Դոն»¹⁰ տիտղոսն էի տուել. «Դոն Ռոմանոս» այդպէս էի կոչում նրան թէ՛ ըստ իր անուան, թէ՛ ըստ իմ տպաւորութեան իսպանական ասպետական կոլորիտի եւ ոճի, շարժ ու կեցուածքի՝ նրա զարմանալի նոյնութեան համար» (91): Ի դէպ, Ռոմանոս յատկանունն առաջացել է յունարէն Ռոմանոս անունից, որ նշանակում է զօրեղ: Լատիներէն ստուգաբանութեամբ Ռոմանոս նշանակում է Հոռոմի բնակիչ, հոռոմէացի: Բնագրում գործածական են նաեւ *հնչիւնների վարպետ, հայ երգի մեծ վարպետ, երգող սիրտ* շրջաստիւթները (94, 107):

Յուշերում ցրուած են Ռ. Մելիքեանի իմաստախօսութիւններից. «Ստեղծագործութիւնը բարձունք նուաճելու պէս բան է» (93): «Ես քիչը կասեմ, դու շատը հասկացիր» (93):

Ակտիւ գործածուում են երաժշտութեանը նուիրուած բառերն ու արտայայտութիւնները՝ երգ, մեներգ (136), եղերերգ (199), ֆայլերգ (215), երգարուեստ (103), երգարան (204), երգչուհի (124), մեղեդի (106), մելոդիա (108), վոկալ (115), լիբրետո (120), երգացանկ (101), ակորդ (124), դաշնամուր (111), ֆեամանչա (151), ջութակ, թալչութակ, ֆլէյտայ, հոբոյ (178), թառ (128), դաշնակահար (123), ջութակահար (154), մանտոլինահար (128), էստրադա, նօտագրութիւն (137), նոագակցութիւն (118), երգեցողութիւն (131), համերգ (119), կոնցերտ (128), տենոր (120), բաս, solo (128), տրիօ (128), կոնսերվատորիա (129), կոմպոզիտոր, աշուղ (116), օպերա (154), օպերէտ (156), երաժշտախումբ (177), նոագախումբ, երգչախումբ (187), մենանուագ (183), սիմֆոնիկ (184), երաժշտական ընտանիք (133), երաժշտական խանութ (101), երաժշտական գործիք, երգչական ձայն, նուրբ երաժշտականութիւն (115), համերգ-ցուցահանդէս (116), համերգ-երեկոյթ (128), «Ալմաստ» (184), «Անուշ» (187), «Վարդը» (193), Կոմիտաս (136), Մակար Եկմալեան, Կարա-Մուրզա (129), Ա. Սպենդիարեան (180), Ռիմսկի-Կորսակով (154), Բախ, Բեթհովեն (112), Չայկովսկի (142), Գլինկա, Գլիկ, Հենտել (178) եւ այլն: Գործածական է երգը երգուել դարձուածքը, որ նշանակում է աւարտուել, կործանուել, պարտուել. «Չե՞ս տեսնում, որ մեր երգերը վաղուց երգուած են» (171):

Յուշերում ակտիւ են կրօնական-եկեղեցական միաւորները՝ Աստուած (113), Ա. Գէորգ եկեղեցի (128), Ա. Լուսաւորիչ եկեղեցի (127), Վարագայ վանք (168), Թարգմանչաց վանք (173), պատարագ (130), Մովսէսի գաւազան¹¹ (162), խաչ, խաչվառ (172), «Քրիստոս յարեալ», Զատիկի տօն (130), Վարդավառի տօն, եկեղեցի (113), ուխտատեղի (162), հեթանոս (163), տէրտէր (194), հրիմեան Հայրիկ (168) եւ այլն:

Շատ են օտարաբանութիւնները, որոնց գրական համարժէքները գործածական են գրական հայերէնում, այսպէս՝ կաֆէ-սրճարան, միլիցիա-ոստիկան (111), ինտոնա-

¹⁰ Իսպանիայում տղամարդկանց յարգալից դիմելաձեւ՝ պարոն իմաստով:

¹¹ Մովսէսի գաւազանն օգտագործուում է Աստուածաշնչում. Մովսէսն այն օգտագործել է տարբեր հրաշքներ գործելու համար:

ցիա-հնչերանգ (115), կորիֆեյ-վարպետ (116), ֆոլկլոր-բանահիւսուծիւն (117), ափիշ-ազ-դագիր (120), օվաղիայ-ցնծութեան արտայայտութիւն ծափահարութիւնների միջոցով (130), դիապագոն-ձայնածաւալ (136), ինտելիգենցիա-մտաւորականութիւն (93), կուրորտ-առողջարան (94) եւ այլն:

Արեւմտեան Հայաստանում յայտնուելով նաւաշինարանում՝ Ռ. Մելիքեանը տեղացիների հետ ձեռնամուխ է լինում նաև շինութեանը, փորձարկում այն եւ ուղեւորում դէպի Աղթամար: Յուշագրութեան այդ հատուածում գործածուում են նաև բաղադրիչով բառեր՝ նաւաստի, նաւաշինարան, նաւաշինութիւն (167), նաւաշինարար (168), նաւահանգիստ (169):

Բնագրերում գործածական են հայ բաղադրիչով կազմութիւններ՝ հայասէր (154), հայաշատ (163), ռուսահայ եւ այլն:

Յուշագրական բնագրերում գործածութեան յաճախականութիւն ունեն -ցի, -եցի, -ացի վերջածանցներով կազմութիւնները, որոնք արտայայտում են որեւէ բնակավայրի բնակիչ լինելու իմաստ՝ շտալանագի (165), անգլիացի (156), վանեցի (169), սասունցի (173), երեւանցի (182) եւ այլն: Կենսունակ են ան- նախածանցով կազմութիւնները՝ անյագ, անհանգիստ (98), անթիկումբ (194) եւ այլն:

XX դարի գեղարուեստական վաւերագրութեան մէջ առաւել յաճախ են գործածուում վանկաբառային կամ վանկային (մասային) յապաւումներ, որոնք բառակապակցութիւնների փոխանորդներ են եւ գործածութեան յաճախականութեամբ սոյն յուշագրութեան լեզուում ակտիւութիւն են ցուցաբերում: Ինչպէս նշում է Շէյքսպիրի հերոսը, համառօտումը խօսքի հոգին է¹²: Առաւել գործածական են քաղ, լու, յեղ, շրջ, պետ սկզբնաբաղադրիչներով յապաւումները՝ քաղլուվար (102)-քաղաքային լուսաւորութեան վարչութիւն, յեղկում (174)-յեղափոխական կոմիտէ, շրջկում (175)-շրջանային կոմիտէ, լուսծողկումաւ (182)-լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիսարիատ, պետհրատ (197)-պետական հրատարակչութիւն, պետօպերա (217)-պետական օպերա, բուժոյր (166)-բժշկական քոյր եւ այլն:

Ռոմանոս Մելիքեանը ունէր լեզուական բարձր ճաշակ եւ հոգածու վերաբերմունք դէպի գրական հայերէնը: Նա այն կարծիքին էր, որ գրողի լեզուն պիտի լինի պարզ, մաքուր եւ ճաշակով ընտրուած բառերով: Ու այդ իսկ պատճառով հայոց լեզուի բարձր վարպետների՝ Յ. Թումանեանի եւ Վ. Տէրեանի երկրպագուն էր (95):

Ռ. Մելիքեանը լաւ պատմող էր: Որսորդութիւնը սիրելով՝ գրել է պատմուածքներ, հանելուկներ, որոնք շատ էին սիրում երեխաները: Նրանք շնչակտուր լսում էին որսորդական արկածները եւ խնդրում, որ շատ պատմի: Որսորդութիւնը երգահանի համար սիրելի մի զբաղմունք էր՝ բնութեան մէջ լինելու եւ նրա բազմազան կեանքով ապրելու բնագրական մի սէր: Նա շատ էր սիրում երեխաներին՝ այդ ազնիւ ու մաքուր հոգիներին, որոնց շրջանում իրեն զգում էր թեթեւ ու երջանիկ:

Ռ. Մելիքեանը մեծ ակնածանքով եւ խորունկ յարգանքով էր վերաբերում իր գործընկերներին: Ա. Սպենդիարեանին մօտենում էր այնպէս, ինչպէս աշակերտն իր մեծ ուսուցչին. գրեթէ չէր խօսում, այլ ուշադիր լսում էր մեծ վարպետին:

Ամփոփում: 1. Տարատեսակ հիմքերով յուշագրական պատմումները ձեւաւորում են Ռոմանոս Մելիքեան բնորդի դիմանկարը: 2. Դիմանկարն ամբողջանում է մի քա-

¹² Շէյքսպիր, Երկեր 3 հատորով, հ. 1, Երեւան, 1951, էջ 35:

նի սկզբունքներով, որոնցից էականը թերեւս յուշագրի առաջին տպաւորութիւնն է: 3. Բնորդը համապատասխան բնութագրիչներով ներկայանում է խօսքային տարբեր իրավիճակներում: 4. Յուշագրական արձակում գործածուած բառափնջերը, շրջասութիւններն ու իմաստալի արտայայտութիւնները, կառուցուածքային հնարները երաժշտական յուշերին հաղորդում են պատկերաւորութիւն եւ արտայայտչականութիւն:

Ռոմանոս Մելիքեանը՝ հայ ժողովրդի արժանաւոր զաւակը, իր լիրիկական հոգով ու տաղանդով զարգացրել է հայ ազգային երաժշտական մշակոյթը եւ սերունդների յիշողութեան մէջ մնացել իբրեւ փայլուն եւ ականաւոր արուեստագէտ:

Ինչպէս նշել է Ս. Զօրեանը, քանի դեռ հայ ժողովուրդը կ'ունենայ երգ ու երաժշտութիւն, քանի դեռ «հայոց լեռներում, բարձր լեռներում» կը հնչի հայ երգը, մենք միշտ կը լսենք գեղեցիկ հնչիւնների այդ սրտագին վարպետի՝ Ռոմանոս Մելիքեանի սրտի տրոփիւնը (101):

ԵԻԱ ՄՆԱՅԱԿԱՆԵԱՆ

Բան. գիտ. դոկտոր, դոցենտ

ԱՇՈՏ ԳԱՍՏԵԱՆ

Բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՄԵԾԵՐԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ՄԱՍԻՆ

Պատմաբանները պարզապէս կը հաստատեն Աստուածաշունչի անվիճելի պատմական փաստերը: Հնագիտութիւնը աստուածաշնչական գիտութիւն մըն է, եւ իւրաքանչիւր գտնուած յայտնագործութիւն մեզ աւելի ու աւելի կը մօտեցնէ Աստուածաշունչի ակունքներուն:

ՀԵՆՐԻԽ ԿԱՐԼ ՊՐՈՒԿՇ

Իմաստութիւնը ամէնուր կ'աղաղակէ, եւ ամէն կողմէ կը լսուի անոր ձայնը: Աստղերը, կենդանիները, մարմինները իրենց գեղեցկութեամբ Իմաստութեան ձայներն ու արձագանգներն են, գործերն Աստուածային Կեցութեան, բարձրագոյն կանխատեսումները Անոր: Անոնց մէջ, ինչպէս գրքի մը մէջ, ամենէն պարզ կերպով կարելի է կարդալ Աստուածային Զօրութեան, Իմաստութեան եւ Բարեգթութեան մասին: Քանզի անտեսանելի Աստուած կը ճանչցուի անով, ինչ որ հասանելի է ըմբռնողութեան:

ՀՈՐՏԱՆՕ ՊՐՈՒՆՕ

Միակ Անսահմանը կատարեալ է, պարզ, բացարձակ, եւ ո՛չինչ ու ո՛չ ոք կրնայ իրմէ աւելի բարձր կամ աւելի բարի ըլլալ: Ատիկա է իսկ միակ անբաժանելի Աստուածը, ամբողջ տարածութիւնը զբաղեցնող տիեզերական բնութիւնը, Որուն հետ կատարեալ նմանութեամբ օժտուած է միայն անսահմանութիւնը:

ՀՈՐՏԱՆՕ ՊՐՈՒՆՕ